

ATATÜRK, BİLİM, VE ÜNİVERSİTE

AYDIN SAYILI

Bilim Tarihi Ordinaryüs Profesörü

Atatürk'ü doğumunun yüzüncü yılında bütün dünya saygı ile, hayranlıkla anıyor. Biz ona bağlılığımızı, ona sonsuz saygımızı nasıl dile getirelim? Biz ona neler borçlu değiliz ki! Bugün özgür ve saygın bir millet olarak varlığımızı koruyorsak, dünya ulusları arasında şerefli bir yere sahipsek, bunun için en başta Atatürk'e şükran borçluyuz.

Birinci Cihan Savaşında Atatürk'ü Çanakkale savunmasının en can alıcı noktasında görüyoruz. Düşman hareketleri ve planlarının ayrıntıları konusunda yaptığı bütün tahminler hiç şaşmadan doğru ve isabetli çıkıyor, ve sonunda Atatürk düşmanı durdurarak Çanakkale'yi ve dolayısıyla İstanbul'u ve yurdu kurtarıyor. Bu başarısı Atatürk'e büyük ün getiriyor.

Çanakkale'de kazanılan Türk zaferi münasebetiyle bir İngiliz resmî raporunda şöyle yazılıyor:

Tarihte büyük bir savaşta, tamamen birbirinden ayrı üç can alıcı durumun her üçünde de, aynı bir komutanın, yalnız savaşın bir bölümünü değil, tümünün kaderini ve hatta bir milletin alın-yazısını bu derecede temelden etkilemiş olması misali çok nadirdir.¹

Birinci Cihan Savaşının bitiminde, Atatürk Suriye cephesinden İstanbul'a döndüğünde İtilâf Kuvvetleri donanmasını İstanbul'da demirlemiş görünce, tepkisini, bir anda, "Geldikleri gibi giderler" sözleriyle dile getiriyor ve bu sözlerini bizzat kendisi doğru çıkarıyor. Bu sözü Atatürk'ten başkası ne söyleyebilir ve ne de gerçekleştirebilirdi. . . . Birçok kişinin bunu kanıtlayan beyanları da var. Nitekim, bunlardan bir tanesi de İstanbul Hükûmetinin son sadrazamından gelmiştir.

O, İstiklal Mücadelesini "muvaaffakiyet için o güne kadar malûm olan miyarları iflas ettiren hadise-i tarihiye" biçiminde betimliyor.²

¹ Lord Kinross, *A Biography of Mustafa Kemal, Father of Modern Turkey*, New York 1965, s. 111.

² Salahaddin Çiller, *Atatürk İçin Diyorlar Ki*, İstanbul 1978, s. 111.

İstiklal Savaşımızın başarıya ulaşması üzerine istifa etmek zorunda kalan İngiliz Başbakanı Lloyd George, parlamentoda sorguya çekildiğinde şöyle konuşuyor:

Arkadaşlar, yüzyıllar nadir olarak dâhi yetiştirir. Şu talihsizliğimize bakın ki, o büyük dâhi çağımızda Türk ulusuna nasip oldu.

Mustafa Kemal'in dehasına karşı elden ne gelirdi?³

Atatürk, Özgürlük Savaşlarından sonra da bir devlet adamı ve devrimci bir önder olarak olağanüstü başarılar kazanıyor ve bütün dünyanın dikkatini üzerine çekiyor. Ünü doruk noktasına ulaşıyor.

Dünyanın hayranlığını kazanan Atatürk'ü övmek, onu ululamak, onunla kıvanmak bizim için içten duyulan bir gereksinme, bizim boynumuzun borcu; fakat bu vicdanî görevimizi nasıl yerine getirebiliriz? Bu maksatla, başkalarının sözlerine bir bakalım.

İngiliz tarihçisi Arnold J. Toynbee Atatürk için şunları yazıyor:

Öyle bir an düşünün ki, Batı Dünyamızda Reform, Rönesans, onikinci yüzyıl sonunun bilimsel ve kültürel devrimi ve endüstri devrimlerinin hepsi bir insan hayatının içine yığılmış olsun; ve bunlar kanunla mecburî kılınsın. İşte Atatürk, 1920 ile 1930 arasında, bu kadar kısa bir süre içinde ve hiçbir ülkede uygulanmamış en devrimci bir programı gerçekleştirdi.⁴

1942 yılında bir Amerika Dışişleri komisyonu başkanı şöyle demiştir:

Atatürk'ü her zaman hatırlayacağız. . . Atatürk'ten önce, tarihe mal olmuş hiç bir kimse Atatürk kadar ulusal hayata kendi damgasını vurmak yoluyla dünyayı hayretler içinde bırakmamıştır. Atatürk, Türkiye'de modern anlayışın yaratıcısı olmuştur, ve öyle kalacaktır.⁵

Faruk Nafiz Çamlıbel şöyle diyor:

Türk tarihinin yüzyıllardan beri asık duran yüzüne ilk tebesümü işleyen, o yüzden gözyaşlarını silen ve onun gözlerine en aydınlık ufukları işaret eden kudretli el O'nun eliydi.

³ Çiller, s. 134-135.

⁴ Çiller, s. 112.

⁵ Çiller, s. 123-124.

Memleketimizde doğru, yeni, güzel her şeyin tarihi hemen O'nunla başlıyor. Yarınki çocuklar babalarına hangi eserin başlangıcını sorsalar O'nun adını işitecekler.

Biz toplum olarak da, fert olarak da O'nun eseriyiz. . . .

Bizden çıkacak eserler de O'nundur.⁶

Yakup Kadri Karaosmanoğlu şöyle yazıyor:

Mustafa Kemal'i kendinden önce gelip geçmiş Türk ulularından ayıran tek özellik O'ndaki "intuition: sezgi" kudreti idi. Bu kudret sayesinde ki, O, milletinin şuuru altında yaşayan emelleri, temayülleri, kabiliyetleri, imkânları keşfedip aydınlığa çıkarmıştır.⁷

Orhan Seyfi Orhon'un düşüncesi şu merkezde:

O, bu ulusun sağduyusunun gösterdiği yönde, hepimizin mutluluğu için bilinen ışığında yürüdü. Onun için Atatürk'ü anlatan tarihçiler ve O'nun en yakınları:

"Atatürk realist bir insandı" derler.

Ne yapmak gerekiyorsa onu yapmıştır.⁸

Fransız Başbakanı Edouard Herriot'nun Atatürk hakkındaki izlenimi şöyle:

Onda hayran olduğum iki olağanüstü nitelik var:

Biri alev gibi parlayan yurt sevgisi, diğeri eserine mutlak bir mantık ve birlik sağlayan nefse güven. . . .

Bir tek adam her şeyi tasarlamış, her şeyi gerçekleştirmiştir. O'nun kazandığı ün ve gördüğü saygınlığın yüceliği, eşsizliği, kolayca anlaşılır. Tanıyanların hiçbiri O'na "büyük devlet adamı" unvanını vermekten kendini alıkoyamaz.⁹

İngiliz generali Sir Charles Townshend ise Atatürk'le yaptığı görüşmeden sonra kısaca şunları söylemiştir:

Ben şimdiye kadar onbeş hükümdar ve cumhurbaşkanı ile özel ve resmî konuşmalar yaptım. Bu geceki kadar ezildiğimi hatırlamıyorum.

⁶ Çiller, s. 35.

⁷ Çiller, s. 11; Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Atatürk*, İstanbul 1946, s. 56, 76-77.

⁸ Çiller, s. 13.

⁹ Çiller, s. 135-136.

Mustafa Kemal'de büyük bir ruh kudretinin esrarı var.¹⁰

Ankara Hukuk Fakültesi Siyasî Tarih Profesörü Yusuf Akçura Atatürk'ü şu şekilde değerlendiriyor:

Gerçeği dolaysız görebilenler dâhidirler, kahramandırlar. Bunlar yüzyılları aydınlatan tanrısal varlıklardır ve bunlara çok seyrek rastlanır. Bunların nurundan güç kazananlar gerçeği seçerler ve gerçek yolunda ilerlemeyi bilirler. İşte biz, şimdi öyle bir dehadan nur ve güç almaktayız.¹¹

Tarih yazarı Herbert Melzig şu müşahedede bulunuyor:

Büyük Yunan filozofu Platon'un "Kırallar filozof olsa ve filozoflar kıralların tahtlarına otursaydı ..." tarzındaki temennisi iki bin senelik bir tarih çağında tahakkuk etmedi. Halbuki yirminci asırda birinci defa olarak Atatürk'ün şahsında Platon'un istediği gibi, kelimenin tam manasıyla bunu görmekteyiz. O, bir dâhi, bir mütefekkir olarak, bir milletin, yani Türk milletinin mukadderatını ele almış ve bu milletle atıldığı istiklâl savaşı, bu milletin medenî durumunu değiştiren bir inkilâp ve diğer milletlerin haklarını koruyan bir sulh ile insaniyete muhteşem bir misal vermiştir.¹²

Burada küçük bir parantez açarak şunu söylemek istiyorum ki, toplum yöneticilerinin bilgin ve bilge kişiler oluşunun insanlara büyük mutluluklar getireceği tezi Platon'dan daha tutarlı ve daha ayrıntılı bir biçimde büyük Türk düşünürü Farabî tarafından ele alınıp işlenmiştir. Bu bakımdan, Atatürk'e ilişkin zengin bir manevî anlam taşıyan Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesi bu yılki açılış yıldönümü toplantısının Farabî'nin adıyla adlandırılan bir salonda yapılmış olmasının mutlu bir rastlantı olduğuna değinmek istiyorum.

Fransız yazarı René Pinon Atatürk'ün eğitici yönüne değinerek şöyle yazıyor:

Atatürk özellikle yetiştirici olarak gerçekten büyük adamdır. O, ulusunu bir intikal çağına bağlı tutmadan modern hayatın ve bilim uygarlığının akımlarına attı. İrade, zekâ, ve yaratıcılığı ile "Türk Mucizesi"ni gerçekleştirdi ve ATATÜRK adına hak kazandı.¹³

¹⁰ Çiller, s. 134.

¹¹ Çiller, s. 73-74.

¹² Herbert Melzig, *Atatürk Dedi Ki*, Ankara 1942, s. 3.

¹³ Çiller, s. 123.

Atatürk konusunda bir az da ozanlarımıza kulak verelim; onların güzel denemelerinden birkaç örnek alalım:

Sende de dünyalar devirenlerin
Ayakta tutmayan darbesi vardı.
Zamanı yolundan çevirenlerin
Zincire vurulmaz hür sesi vardı.

* * *

Bu arzın o aziz evlâdısın ki
Sesinde dünyanın davaları var;
Her esir toprağın üzerindeki
Mazlumlar seninle bir gurur duyar.
Ne mutlu sana ki doğduğun toprak
Dünyanın en mutlu bucağı oldu;
Zaferle diktiğin alevden bayrak
Her ırkın hürriyet sancağı oldu.

Mehmet Emin Yurdakul

* * *

Yine başlarda oturmuş, yine göklerde başı,
Yıldırımlar yine bir eski silah arkadaşı.

.....

Toptan verilen şeyleri bir bir geri aldı.
Türk'ün koca tarihi bugün yoksa masaldı.

Mithat Cemal Kuntay

* * *

Gidiyor, rast gelemez bir daha tarih eşine;
Gidiyor, onyedi milyon kişi takmış peşine!
Gidiyor, sonsuz olan kudreti sığmaz akla;
Gidiyor, göğsünü çepçevre saran bayrakla.
Gidiyor, harbin o en korkulu arslan yelesi;
Gidiyor, sulhun ufuklarda yanan meşalesi.

Orhan Seyfi Orhon

* * *

Vuruyor kalbinin örsünde çelik sözlerini,
 Tunç akisler yapıyor memleketin her taşına.
 Nasıl aldıysa baş üstünde o şahin yerini,
 Hakkıdır kaplasa tarihini bu ses tek başına.

Faruk Nafiz Çamlıbel

* * *

O'dur Torosta esen, Sakaryalarda akan,
 Küf kesilmiş maziyi O'dur bu hızla yakan.
 Şimdi bir güneştir O, yurda ışık, can verir;
 Şimdi bir yıldırımdır, önünde düşman erir.
 Yaşı tarihten eski, yaşı tarihten uzun
 Bir millet arkasından akıyor bu Oğuz'un.

Haşim Nezihi

Tarihi O çevirdi gittiği sapa yoldan,

Tarih kaydetmemiştir daha böyle kahraman.

Yaşar Nabi

* * *

Kendini yere çal, parçalan tarih;
 Ey Timur, Atilla, Yıldırım, Fatih,
 Alp Arslan, İskender, Cengiz, Napolyon,
 Ey evvelce ölen yüzlerce milyon!
 Kâfi değil gökten muhayyel tavaf;
 Kalkın mezarlardan, toplanın saf saf;
 Doğrulun: gelen bir eşsiz kahraman.
 Doğrulun: geliyor en büyük insan.

* * *

Pireneden, Tunadan, Mohaçtan, Plevneden
 Sakaryaya kadar girisin geri giden
 Müthiş makûs bir bahtı yenebilir ancak O,
 En haklı ihtilâlin en başında sancak O.

Behçet Kemal Çağlar

Bunlar gerçekten hepsi güzel, özlü, isabetli sözler. Fakat, aslında, Atatürk'ü övmek pek öyle kolay bir iş değil. O, hangi yönü ile ele alınırsa alınsın, hangi bakımdan araştırılıp incelenirse incelenisin, O'nu daha iyi tanıdıkça, O'nun, bizim kavrayış kabiliyetimizi aşan bir kişiliğe, bir yeteneğe sahip bir insan olarak karşımıza çıktığını görürüz.

İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, ya da, o zamanki adıyla, İstanbul Darülfünunu Edebiyat Medresesi, 1923 Eylülünün 19'unda yaptığı bir toplantıda, Yahya Kemal Beyatlı'nın önerisiyle, Atatürk'e fahri müderrislik, yani onursal profesörlük unvanı verilmesini kararlaştırıyor ve bu kararı Atatürk'e telgrafla bildiriyor. Atatürk, bu telgrafa verdiği üç cümlelik bir cevapta teşekkürlerini bildirerek bundan kıvanç duyduğunu ifade ediyor. Bu yanıtta Atatürk Edebiyat Fakültesine iki kez atıf yapıyor ve her ikisinde de medrese sözcüğünü değil de, medrese sözcüğüne sarıh bir tepki ifade edecek şekilde, fakülte sözcüğünü kullanıyor. Kısa bir süre sonra, bu onursal profesörlük beratını Atatürk'e sunmak üzere Ankara'ya getiren heyeti Atatürk, Türkiye Büyük Millet Meclisine ilişkin bir toplantısına bir süre ara vererek kabul ediyor, heyet üyeleriyle yaptığı kısa bir konuşma sırasında tarih konusuna çok ilgi duyduğunu ifade ediyor. Bir ara da heyette bulunan ve sonradan Başbakanlık ve Tarih Kurumu Başkanlığı yapacak olan Şemseddin Günaltay'a dönerek, "Tarihçilerle çok konuşacağız" cümlesini sözlerine ekliyor.¹⁴

Bundan açıkça görülüyor ki, Atatürk, daha cumhuriyetin ilanından önce İstanbul Üniversitesinin Batı örnekleri ışığında daha modernleştirilme ihtiyacında olduğu kanısındaymış ve 1929-1930 yıllarından itibaren tarih alanında başladığı ve başlattığı yoğun çalışmaları daha 1923 yılında düşünmekte ve tasarlamaktaymış. İstanbul Üniversitesi reformunu da nitekim Atatürk 1933 yılında gerçekleştirdi ve ondaki köhneleşmiş medrese sisteminden kalmış izleri kesinlikle kaldırma yolunda elinden gelen her şeyi yaptı.

Atatürk'ün medrese terimi yerine fakülte sözcüğünü kullanmakta ısrar etmiş olması ister istemez dikkati üzerine çekiyor. Gerçekten, Atatürk'ün bu jesti üzerinde durulmaya değer. Denilebilir

¹⁴ Şemseddin Günaltay. "Atatürk'ün Tarihçiliği ve Fahri Profesörlüğü Hakkında Bir Hatıra", *Bellekten* (Tarih Kurumu), cilt 3, 1939, sayfa 273-274; Melahat Özgü, *Atatürk'e Sevgi*, Ankara 1972, s. 10-12.

ki, onun medrese sözcüğüne bu tepkisi küçük bir kelimenin dar sınırları içinde koskoca bir kültür davasını, bir bilimsel tutumu açığa vuran, simgesel biçimde dile getiren bir davranıştır. Çünkü fakülte ve medrese sözcükleri bir bakıma iki ayrı dünya görüşünün temsilcileridir.

Üniversite bir Ortaçağ ürünüdür ve, aşlında, bunun başlangıcını medreseye götürmek mümkün görünüyor. Tarihin ilk yüksek öğretim kurumu olarak betimleyebileceğimiz Türk - İslam dünyası medrese sistemi Karahanlılarla Gazneliler zamanında, onbirinci yüzyılın birinci yarısında ilk gelişme aşamalarından geçtikten sonra Selçuklular zamanında resmen ortaya çıktı. Böylece, bu okulun doğmasında atalarımızın büyük payı olduğunu görüyoruz.¹⁵ Fakat, daha çok, devlet için gerekli bürokrasiyi yetiştirme sınırlı amacına yönelik olan medresede, dine ilişkin bilgiler ve özellikle Arapça öğretimi ile İslam hukuku ön planda yer almış, aklı ve laik ya da yaddinsel bilimlerin bunların müfredat programında yeterince vurgulanmaktan uzak kalmıştır.

Bu arada, Avrupa'da bir yandan aydın insanın entellektüel kültürünü ve genel bilgi dağarcığını geliştirip besleyen orta öğretim sistemi doğdu ve bir yandan da Ortaçağ üniversitesinin katı kalıplar içinde dondurulması eğilimine modern bilim akımının bir tepkisi olarak yeni bilgi üretme işini örgünleştirmek amacıyla önemli birtakım temel bilim araştırma kurumları ortaya çıktı. Daha sonra da, bu araştırma kurumlarının etkisi altında, Batıda, üniversiteler, yüksek öğretim yanında, araştırma yetilerinin ve yetkinliğinin oluşturulmasına gittikçe büyüyen bir yer vermeye yönelmiş, gerek fen bilimleri ve gerekse toplumsal bilimlerin alanında temel araştırma faaliyetlerinin ana kökenleri ve yeni bilimsel buluşların üretildiği gur kaynaklar haline gelmeye başlamışlardır.

Batı, ilerleyen bilimi sayesinde endüstri alanında da büyük atılımlar ve devrimler yapmayı başarmış, ve Avrupa'nın bilim ışığında böylece etkinleşen teknolojisinin baskısını acı ve somut bir şekilde duyan Osmanlı İmparatorluğu bu baskının altında ezilip yok olmak için kurtuluşu Batının savaş tekniği ile araç ve gereçlerini ve askerî eğitim sistemini kabullenmekte bulmuş, Batının teknolojik

¹⁵ Aydın Sayılı, "Higher Education in Medieval Islam", *Ankara Üniversitesi Yılığı*, cilt 2, 1948 s. 30-71.

düzeyine ulaşip ona ayak uydurmak için ilk olarak Mühendishane-i Bahri-i Hümayunu, yani Deniz Kuvvetleri Mühendislik Okulunu 1773 yılında, bundan bir süre sonra da Mühendishane-i Berr-i Hümayunu, yani Kara Mühendislik Askeri Okulunu kurmuştur. Böylece, silahlı kuvvetler ve mühendislik alanı bizde Batılılaşmanın öncüleri ve yol göstericileri oldu. Ondokuzuncu yüzyıl başlarında ve özellikle o yüzyılın ikinci çeyreği içinde de tıp alanında Batı modellerine uyan ilk yüksek tıp okulumuzu açmayı başardık. Bu alanda da yolu açan Askeri Tıbbiye olmuştur. 1869 yılı sıralarında ise bu tatbiki veya kılğısal yüksek okulların gerçek kaynağını ve dayanağını teşkil etmesi gereken temel bilimlerin büyük önemi anlaşılınca, Batı üniversitelerini örnek alan ilk Türk üniversitesinin, İstanbul Darülfünunu'nun çekirdeği oluşturuldu.

Bu Batılılaşma çabalarımız bizim için gerçekten büyük değer taşır. Bunun en büyük ve açık seçik kanıtı, Atatürk'ün kendisinin bu Batılılaşma hareketimizin somut bir ürünü oluşudur. Çünkü, yüzyılı aşan bir süre Batılılaşma akımı ile kazandığımız tecrübe ve edindiğimiz bilgileri gerek kuramsal yönden ve gerekse uygulama alanında büyük bir ustalıkla değerlendirmesi sayesinde ki, Atatürk modern Türkiye'nin temelini etkin biçimde atabilmiştir.

Batılılaşmanın özü ve kilit düşüncesi insan yaşamının onarılmasında ve insan mutluluğunun sağlanmasında, mümkün olduğu kadar, sağlam ve güvenilir bilgi ışığında yürüme yönteminin benimsenmesiyle oluşur. Atatürk'ün hayatta en gerçek yol göstericinin bilim olduğuna parmak basan özlü sözü bunu en veciz bir biçimde dile getirmektedir. Atatürk bu gerçeği, Türkiye Cumhuriyetinin kuruluşundan itibaren hatta ondan da daha önce, savaş sonrası devrenin en erken yıllarından başlayarak, hemen hemen her vesile ile vurgulamıştır.¹⁶

İstiklal Savaşımızın zafere ulaşmasının hemen peşi sıra, 22 Ekim 1922'de Bursa'da yaptığı bir konuşmada, Atatürk, Türkçesi biraz sadeleştirilmiş şekliyle, şöyle söylemiştir:

Yurdumuzun en bayındır, en göz alıcı, en güzel yerlerini üç buçuk yıl kirlı ayaklariyle çiğneyen düşmanı mağlup eden zaferin sırrı nedir, bilirmisiniz? Orduların sevk ve idaresinde bilim ve fen ilkelerinin kılavuz edinilmesindedir.

¹⁶ Örneğin, bkz.: Aydın Sayılı, "Atatürk ve Bilim", *Araştırma*, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Felsefe Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, cilt 11, 1979, s. 13-17.

... Milletimizin siyasi ve içtimai hayatı ile ulusumuzun düşünümsel eğitiminde de yol göstericimiz bilim ve fen olacaktır. Türk milleti, Türk sanatı, Türk ekonomisi, Türk şiiri ile edebiyatı, okul sayesinde ve okulun vereceği bilim ve fen sayesinde bütün olağanüstü incelikleri ve güzellikleriyle oluşup gelişecektir.

Batı Anadolu seyahatinde 1923 yılı Ocak ayının son haftasında Alaşehir'de halkla yaptığı bir konuşmada Yunan işgali günlerinden söz ettikten sonra Atatürk şunları söylüyor:

Arkadaşlar! Bundan sonra pek mühim zaferlere kavuşacağız. Fakat bu zaferler süngü zaferleri değil, iktisat ve ilim ve irfan zaferleri olacaktır. Ordumuzun şimdiye kadar istihsal ettiği muzafferiyetler memleketimizi halâsı hakikiye sevkemiş sayılamaz. Bu zaferler ancak müstakbel zaferimiz için kıymetli bir zemin hazırlamıştır. Muzafferatı Askeriyemizle mağrur olmayalım. Yeni ilim ve iktisat zaferlerine hazırlanalım.

26 Ocak 1923'te de Salihli istasyonunu dolduran topluluğa hitap ederken, kara günlerin artık gerilerde kaldığını hatırlatarak sözlerine şöyle devam ediyor:

Bundan sonra memleketimizi kat'i halâsa isâl için pek kuvvetli ve esaslı tedbirler ittihaz eylemek icabeder. Bu tedbirlerin en mühimi ve en birincisi ilim ve irfandır. İşte şurada gördüğüm küçük mektepliler ilim ve irfan ordularını teşkil edeceklerdir.¹⁷

Bütün devrim ve reformlarında Atatürk hep aklın kılavuzluğu altında ve geçmişteki uzun tecrübelere dayanan sağlam bilgi ışığında yürünmesi temel ilkesini her zaman için etkin ölçüde başarılı tutmaya özen göstermiştir. Bir yandan da cahilliğin ve bilgisizliğin karanlığında barınıp göveren karakuvvetlerle temelsiz ve bâtil düşünce ve inançlara, evliya ve tarikat büyüklerine ilişkin keramet ve mucize masallarıyla hurafe ve efsanelere, sihir, büyü, muska, efsun, ve üfürükçülük gibi çağdışı davranış ve uygulamalara karşı dizgeli ve yoğun bir mücadeleye girişmiş, ayrıca, üniversite inkilâbı ile en yüksek öğretim kurumlarımızda bilimsel araştırmanın canlı bir süreç durumuna ulaştırılması tutumunun benimsenip edimselleştirilmesine doğru yakın tarihimizde en etkili adımın atılmasında önyak olmuş, böylece de yurdumuzda bilimin ve bilim zihniyetinin zafer yollarını açmıştır.

¹⁷ *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları, cilt 2, 1959, s. 72.

30 Ağustos 1924'te Atatürk Dumlupınar'da yaptığı bir konuşmada şöyle diyor:

Dünyadaki her topluluğun mevcudiyeti, değeri özgür ve bağımsız yaşama hakkı, sahip olduğu ve yaratıp ortaya koyacağı medenî eserlerle orantılıdır.

..... Uygarlığın yeni buluşlarının ve fennin harikalarının cihani değişmeden değişmeye sürükleyip durduğu bir devirde yüzyılların eskittiği köhne zihniyetlerle, geçmişe kölecesine bağlılıkla varlığımızı devam ettirmemiz mümkün değildir.

1933 yılı Cumhuriyet bayramını açış konuşmasında ise Atatürk,

Türk milletinin yürümekte olduğu terakki ve medeniyet yolunda elinde ve kafasında tuttuğu meşale müsbet ilimdir
diyor.

Türkiye'nin geleceği konusunda Atatürk hiç karamsar değildi. İyimserliğinin temel dayanağı da yurdumuzda bilim zihniyetinin egemen olacağına ve işlerimizi bilimin kılavuzluğu ışığında yürüteceğimize olan inancıydı. Nitekim, kendisi Cumhuriyet bayramının onuncu yıldönümü nutkunda şöyle söylüyor:

Aslâ şüphem yoktur ki, Türklüğün unutulmuş büyük medenî vasfı ve büyük medenî kabiliyeti, bundan sonraki inkişafı ile, âtinin yüksek medeniyet ufkunda yeni bir güneş gibi doğacaktır.

Atatürk yine aynı söylevinde şu sözleri de söylemiştir:

Milletimizin yüksek karakterini, yorulmaz çalışkanlığını, fitrî zekâsını, bilime bağlılığını, güzel sanatlar sevgisini, millî birlik duygusunu mütemadiyen ve her türlü vasıta ve tedbirlerle besleyerek geliştirmek millî ülkümüzdür. Türk milletine çok yaraşan bu ülkü, onu, bütün beşeriyete huzur temini yolunda, kendisine düşen vazifeyi yapmakta muvaffak kılacaktır.

Bu sözlerinden açıkça görüldüğü üzere, Atatürk, bilim ve uygarlıkta gelişmelerin ancak uluslararası işbirliği ve katkılarla gerçekleşebileceğine ve Türk ulusunun uluslar topluluğu ile, uygarlığın her alanında öncülük düzeyinde yapıcı ve bilinçli bir işbirliği içine girmesi gerektiğine inanmaktaydı. Esasen, böyle bir çalışma birliğini gerçekleştirilemeyen bir topluluk uygarlığın ön saflarında yer alamaz ve ileri uygarlık gelişmelerine ayak uyduramaz.

Atatürk'ün çok isabetli bir şekilde vurguladığı devingen veya dinamik şekliyle gerçek bilimi her şeyden önce üniversite temsil eder. Bu sebeple, Batı uygarlığına ayak uydurmak için, her şeyden

önce, Batının en yüksek irfan düzeyini temsil eden üniversitelerine ayak uydurmak gerek. Atatürk'ün de zihnini işgal eden en önemli konulardan biri bizim üniversitemizin bilim düzeyini, Batı üniversitelerindeki en yüksek düzeye ulaştırmaktı.

Üniversitemizi modernleştirme işini Atatürk Millî Eğitim Bakanı Doktor Reşit Galib'e verdi. Fakat o zaman yurdumuzun tek üniversitesi olan İstanbul Darülfünunu'nun islahaya muhtaç olduğuna Atatürk bizzat karar vermişti. Atatürk üniversite hocalarımızdan birçoğunu şahsen az çok tanıdığı gibi, özellikle tarih ve dil konularında İstanbul Üniversitesinde okutulan ders kitap ve notlarını getirtmiş, bunların birçoğunu dikkatle okumuş ve bu konu üzerine ciddiyetle eğilmişti. Üniversite işi ile Doktor Reşit Galib'i görevlendirince de, "Doktora gıpta ediyorum. Üniversite reformu gibi çok güç, çok şerefli bir işi başarmak ona nasip oldu" diyerek bu işe verdiği büyük önemi dile getirmiştir.¹⁸

Batı Avrupa Üniversitesi onüçüncü yüzyıldaki doğuşundan başlayarak uluslararası bir mahiyet taşımıştır. Avrupa'da çeşitli memleketlerin üniversiteleri bu müessesenin geçirdiği gelişme aşamalarını birlikte idrak etmişler, birlikte gerçekleştirmişlerdir. Bugün de, Batı, üniversite adını taşıyan Kurumun tanımının, bilimsel ve düşünsel düzeyinin belirleyicisidir. Ayrıca, dünya üniversiteleri arasında pratik açıdan bir denklik sorunu da ciddiyetle söz konusudur. Bu konu kısmen rektörler toplantılarında ele alınır. Bazen de, üniversiteler, denkleri kabul etmedikleri üniversitelerin mezunlarını üniversite mezunu saymamak, böyle üniversite hocalarına hocalık hakkı ve bazı üniversitelere mezuniyet sonrası eğitim hakkı tanımamak gibi davranışlara çeşitli yollardan girmektedirler. Türkiyemizin üniversitelerine bugün Batı üniversitelerinde genellikle bir denklik statüsü tanınyorsa, bunu biz, büyük ölçüde, 1933'te Atatürk'ün gerçekleştirdiği üniversite inkılabımıza borçlu olduğumuzu kesinlikle söyleyebiliriz.

Avrupa Ortaçağ Üniversitesi ilk başta özellikle hukukçu ve tabip yetiştirmeye yönelik iken, özellikle Rönesans ve Reform hareketleri sonucunda yedi özgür sanat konularıyla kafaları bezeme faaliyetine öncelik tanımaya başlamış, daha sonraları da üniversiteler, modern bilim akımı ile Aydınlanma Çağının etkisi altında, giderek

¹⁸ Bkz. Uluğ İğdemir, *Yılların İçinden*, Ankara 1976, s. 124.

soyut ve objektif düşünce alışkanlıkları kazandıran ve özellikle araştırma ve yeni bilgi üretme yetisi veren kurumlar haline gelmiş, yüksek düzeydeki meslekî eğitim daha fazla üniversitelere bağlı ya da üniversite dışında kalan özel yüksek okullara bırakılmıştır. Batı üniversitesinde en son gelişme ise mezuniyet sonrası eğitimin ağırlık kazanması sürecinde görülmektedir.

Atatürk'ün önyak olduğu üniversite inkılabımız, gerek fen bilimleri ve gerekse beşerî bilimler alanlarında üniversitemizin Batı örneklerine uygun araştırma geleneklerine ayak uydurmalarını birinci planda olmak üzere öngörmekte idi. Tarih ve dil alanlarında, Atatürk, canlandırmak istediği bu akımı Tarih ve Dil Kurumlarını kurmak suretiyle güçlü biçimde destekledi. Ayrıca, İstanbul Üniversitesinde temsil edilen kürsü ve enstitülerle bölümlerin sayısını arttırmak ve bunların bilimsel seviyesini yükseltmek, kütüphane, laboratuvar ve diğer araştırma araç ve gereçleri bakımından üniversiteyi zenginleştirmek de şarttı. Atatürk'ün gerçekleştirdiği üniversite devrimimizde temel ilkelerden biri, üniversitenin memleketin mevcut entellektüel kültür düzeyini değil, kendisi için ideal olarak kabul ettiği kültür düzeyini temsil etmesiydi. Bu da, neticede, Türk toplumunda, Batı anlamında bir bilim geleneğinin kurulması ve topluma mal edilmesi düşüncesine dayanmaktaydı.

Üniversite reformumuz için İsviçre'den Profesör Albert Malche'a bu konuda bir rapor hazırlama görevi verildi. Malche 1932'de yurdumuza gelerek bir süre kaldı ve raporunu sundu. Daha sonra da Türkiye'de bir yılı geçen bir süre kalarak Türk hükümeti nezdinde danışman olarak görev yaptı. Ayrıca, Almanya'dan gelen patolojik anatomi profesörü Philipp Schwartz'ın da bu konuda himmeti geçti.

Fakat eldeki mevcut hoca kadrosu ile bu işi arzulanan çapta yapmak olanaksızdı. O zamana kadar üniversitede temsil edilmemiş olan yepyeni kürsülerin kurulması da söz konusuydu. Tam bu sıralarda büyükçe bir sayıda bilim adamının ve üniversite hocasının Almanya'yı terketmek arzusunda veya zorunda olmaları bizim için büyük bir şans eseri idi. Derhal elli kadar önemli kürsü temsilcisi, yanlarında yardımcıları da olduğu halde, Türkiye'ye davet edildi. Az sonra bunlara yenileri de eklendi.

1933 yılı Türkiye'ye Avrupa'dan ve özellikle Almanya'dan büyük bir beyin göçünün başladığı yıldır. Türkiye bu göçmen pro-

fesörleri ilk bağına basan memleket olmuş ve İstanbul Üniversitesi 1933'te ve onu takip eden yıllar içinde bu profesörlerin en büyük toplantı merkezi vasfını kazanmıştır.¹⁹

Türkiye'ye beyin göçü bakımından çok elverişli şartların var olmasından faydalanılarak Ankara'da 1933'te Yüksek Ziraat Enstitüsü, çok sayıda yabancı profesörden oluşan bir yüksek öğretim kurumu olarak kuruldu. İçinde Yüksek Veteriner Okulu ile fizik, kimya, ve tabii bilimlerde iki yıllık hazırlık öğretimi veren bir Temel Bilimler Önlisans, ya da F. K. B. Yüksek Okulu kısmı da vardı.²⁰

Ankara Hukuk Mektebi 1925'te açılmış, sonradan Siyasal Bilgiler Fakültesine dönüşen Mülkiye Mektebi de 1935'te İstanbul'dan Ankara'ya nakledilmişti. Böylece, Atatürk'ün Ankara'da da bir üniversite kurulması arzusu doğrultusunda birhayli yol alınmış bulunuyordu. Ve yine, 1935 yılında Ankara'da Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesi kurulunca bu amaca bir adım daha yaklaşıldı.²¹

Gecesini gündüzüne katarak yurdunun ve milletin hizmetinde çalışan Atatürk, bilgin kişileri ve özellikle tarihçilerle dilcileri yemek sofrasına davet eder, gerek bu yoldan ve gerekse başka yollardan kültür sorunlarıyla tarih ve dil konularında kendileriyle çok ciddi ve seviyeli konuşmalar yapardı. Bu konuşma ve tartışmalarda Atatürk'ün farkettiği bir husus şu olmuştu ki, genellikle eldeki bilgiler ilk elden olmaktan fazla ikinci ya da üçüncü elden, ilk ve asıl kaynaklara inmekten fazla bu kaynaklara inebilen ya da daha yakın olan Batı kökenli kitaplardan derlenmekteydi. Oysa, bu konuların

¹⁹ Bkz., *Cumhuriyet*, 5-9 Ağustos 1968; Horst Widmann, *Exil und Bildungshilfe, Die Deutschsprachige Akademische Emigration in die Türkei nach 1933, 1937*; Uluğ İğdemir, *Yılların İçinden*, Ankara 1976, s. 90, 123-125.

²⁰ Ankara Yüksek Ziraat Enstitüsü, Almanya'da üniversite yöneticiliği tecrübesi de kazanmış hocalardan rektörü ve dekanlarıyla ve büyük sayıdaki yabancı profesörleriyle, ayrıca büyük çaba ve masraflarla hazırlanmış geniş ve zengin bina ve tesisleriyle, birkaç büyük bölümden oluşan kısmi bir üniversite mahiyetini taşımaktaydı. Açılışı zamanın başbakanı İsmet İnönü tarafından ve kendisinin bir konuşma ile katıldığı bir törenle yapılmıştır. Bkz., Nihal Erk, *Veteriner Tarihi*, ikinci baskı, Ankara 1978, s. 219-228; Arif Akman, *Türkiye'de Yüksek Ziraat Öğretim Reformunun Anatomisi*, Ankara 1978; Nihal Erk ve Ferruh Dinçer, *Türkiye'de Veteriner Hekimlik Öğretimi ve Ankara Üniversitesi Veteriner Fakültesi Tarihi*, Ankara 1970.

²¹ Bkz.: A. Afet İnan, "Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesi Kuruluş Hazırlıkları ve Açılışı", *Cumhuriyetin 50. Yıldönümü Anma Kitabı*, D T C F Yayını, Ankara 1974, s. 9-55.

Türk bilginleri tarafından da ilk elden araştırılması, Türk bilginlerinin de bilim dünyasında ilk safta yer alması ve söz sahibi olmaları bir zorunluluktur.

İşte Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesini kurmayı Atatürk bu maksatla, dil, tarih, coğrafya, ve düşünümsel kültür alanlarında ilk elden araştırmalar yapabilecek Türk bilginlerinin yetiştirilmesi amacıyla kararlaştırdı. Her başlangıç gibi bu Fakülte de, ister istemez, kuruluşunda, mütevazı ölçülerle işe başladı. Fakat Fakülte adına layık bir kurum olarak, tinsel temeli bakımından, yani kuruluşunda egemen olan bilimsel tutum ve anlayış açısından, çok sağlam ve kusursuz bir üniversite zihniyetini belirgin bir biçimde temsil etmekteydi. Bu, gerçek anlamı ile bir fakülte idi. Henüz kendisi somut biçimde ortada bulunmayan ileri bir üniversitenin fakültesi olarak tasarlanmış, planlanmıştı. Fakülte sözcüğünün içinde mündemiç olması, saklı bulunması lüzumlu, bu kısa sözcüğün ifade etmesi gerekli anlama tamamen sahipti.

Atatürk'ün İstanbul Üniversitesince kendisine tevcih edilen onursal profesörlük pâyesine ilişkin olarak gönderdiği teşekkür yazısında medrese yerine fakülte terimini kullanmış olmasının taşıdığı manayı ve onun bu konuda takındığı tavrı İstanbul Üniversitesine ilişkin olarak gerçekleştirdiği üniversite reformuyla olduğu kadar kendi eliyle kurduğu bu fakülte yoluyla, Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesi için çizdiği bilimsel yol yardımıyla su yüzüne çıkarmak, daha açık seçik biçimde yorumlayıp anlamlandırmak, mümkündür.

Gerçekten, fakülte terimi yabancı bir sözcük olduğu için ve, belki biraz da, dilimizde bu sözcükten üretilme ve yakın anlamlarda akraba sözcükler pek bulunmadığından, bu kelime bizde sarıh bir çağrışım ya da çağrışım başlangıcı yapmaz, kendiliğinden, ya da hiç olmazsa kolaylıkla zihnimizde bir imaj uyandırmaz. Fakat bu kısa sözcüğün içerdiği anlam, bu lâfzın tazammun ve ifade ettiği mana, okul kelimesinin, mektep ve medrese terimlerinin delalet ettikleri anlamlardan birhayli farklıdır. Fakülte sözcüğü, doğru kullanılışı ile, yüksek okul sözcüğünden, ve özellikle medrese teriminden farklı bir işleme ve kaplama, ya da eski terimleriyle, tazammuna ve şümule, sahiptir. Fakülte, toplumun günlük pratik ihtiyaçlarını karşılamaya yarayan belli mesleklere insan yetiştirmekten fazla tarafsız ve objektif düşünce alışkanlıkları kazandırmayı, insan kafasını yüksek bir kültür

düzeyine ulaştırmayı, onu bilim zihniyeti ve bilimsel düşünce için yoğunlaştırmayı ve bu yoldan topluma büyük yarar sağlamayı amaçlayan bir öğretim ve araştırma kurumu anlamına gelir.

Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesinin örneğin tarih, sanat tarihi, Türk dili ve edebiyatı, felsefe, ve felsefe tarihi kürsülerini düşünelim. Bu konularda toplumumuzun lise öğretmenine ihtiyacı var. Fakat Fakültenin bu kürsüleri, temsil ettikleri bu disiplinleri lise sıralarındaki genç kuşakların öğrenim düzeyinin kat kat üstünde ele alırlar. Bu kürsüler kendi alanlarında uluslararası bilim dünyasında geçerli katkılarda bulunmaya çalışırlar ve bu çalışmaların evrensel tarihi ve özellikle millî tarihimizi beklenmedik yönlerde aydınlatması her zaman için umulabilir. Yine, örneğin, sümeroloji, hititoloji, arkeoloji, sinoloji ve hindoloji gibi alanlar, dünyanın saygın üniversitelerinde olduğu gibi, Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesinde de temsil edilirler. Bu alanlar günlük ihtiyaçlarla doğrudan bağlantı kuran mesleklerle insan yetiştiren disiplinler değildirler. Ama bu alanlarda yapılan araştırmalar tarihsel sürecin ve insanın uygarlık kurma faaliyetinin mahiyetine ilişkin önemli bilgilerin üretilmesine yardımcı olan, kendi tarihimizin verimli biçimde incelenmesi için gerekli kaynak bilgilerini sağlayan ve insan zihninin düşünömsel kültür düzeyinin yükselmesine önemli katkıda bulunan kalburüstü bilim ve düşünce alanlarıdır. Bu sebeple, Atatürk bu gibi disiplinlerin Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesinde temsil edilmelerine büyük önem vermiş, bu aslında, Fakülteyi, ilk planda olmak üzere, bu gibi amaçlarla kurmuştur.

Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesi kurulalı kırk beş yıl geçti. Fakülte yarım asıra yakın bir süre içinde önemli gelişmeler gösterdi. Ayrıca, bu gelişim Atatürk'ün öngördüğü ve belirlediği bilim anlayışı doğrultusundan fakülteyi saptırmadan, bu yapıtı için Atatürk'ün çizdiği rotadan ve onda geliştirmeyi amaçladığı bilimsel ruhtan onu ayırmadan gerçekleştirilmiştir. Bu da ayrıca ve gerçekten sevindirici bir husustur. Bu, fakülte mensuplarının Atatürk'ün bilim emanetine gösterdikleri sadakati kanıtlamaktadır.